

Emajõgi ja Lund

Eesti tuntumat jõge *Emajõgi* mainitakse üsna sageli muinasvene kroonikais, vahel sellisel kujul, kus pole kahtlust, et hilisemad kopeerijad nime on moonutanud. N. n. Lvovi kroonikas (*Полное собрание русских летописей. Том XX. Львовская летопись*; 2. osa) 156, 589, 617 loeme *Маавижа*, *Момавьжа*, kus on ilmne, et siin on tegemist esimeste algtähtede ümbervahetamisega nimes *Омовжа*, nagu see normaalsena on dokumenteeritud Laurentiuse, Novgorodi, Nikoni, Moskva ja Pihkva kroonikais ning erilises ajaraamatus *Книга степенная царского родословия* (*Полн. собр. русских летописей, Том XXI*, lhk. 252). Novgorodi esimeses kroonikas (*I Новг. лет. по Синодальному списку*) aasta 1234 all esineb *Омовыжа*, ekslik teisend kas varemast *Омовъжа* või *Омовьжа*. Teatavasti on selles nimetuses ottsitud otsest slaavi edasiarengut eesti nimetusele *Emajõgi* (või **Emavesi*), vt. kirjan-dust Vasmeri vene etümoloogilises sõnastikus, REW II 268, kuhu tuleks veel lisada Popov, *Советск. финноугроведение* I (Leningrad 1948) 164 jj. Kaasaegseist uurijaist on Vasmer see, kes arvab, et *Омовжа* peegeldab eesti liitsõna *Emajõgi* mõlemat osa, vt. SBBA¹ 1935, lhk. 525 nii nagu *Рѣвѣжа*, Volchovi (Olhava) haru, pidavat otseselt tagasi minema lms. kujule **Pitkājoki*, vt. SBBA 1934, lhk. 389². Eesti jõenime puhul on ometigi juba varem avaldatud kahtlust, kas *Омовжа* lõpp-osas ei oleks rohkem õigustatud slaavi suffiksi otsimine. Nähtavasti esimesena on sellist mõtet avaldanud Sobolevskij RFV 65 (1911) 408, tuues võrdluseks just eelmainitud Volhovi haru *Рѣвѣжа* ning Valgjärvest voolava *Ковѣжа*. Täpsalt samade näidetega kordab seda mõtet Kalima, Kalevalaseuran vuosikirja 31 (1951) 135.

Et sellele kahele teooriale leida lahendust, mis seisaks tõele võimalikult lähedal, mainitagu kohe, et Venemaa kohanimed, mis tuletuslikus osas sisaldavad ž, kuuluvad sellisesse rühma, mis etümoloogilisele analüüsile väga raskesti alluvad, kuna sellised tuletised slaavi apellatiivideski on väga haruldased, vt. Miklosich, Vergl. Gram. d. slav. Sprachen II 337jj. Teatavat produktiivsust ilmutab ainult tüüp nagu vene *platež* »maks, maksmine» (masculinum) ja *molodež* »noorus» (femininum). Üpris harva, ainult murdeliselt, leiame -ža konsonandijärgses asendis, nagu *ljubža* Kesk-Venemaal = *ljubov'* »armastus» ehk *žúrža* »uriseja, toriseja» verbist *žurit'* (Dal'i sõnastikus). Seda üllatavam on, et Venemaa hüdronoomias kohtame kaunis rohkesti vastavate tuletistega nimetusi, kus slaavi algupära ei ärata meis mingit kahtlust. Meie uurimismeetod nõuab siis, et esitame siin ülevaate tähtsamaist juhtudest:

¹ Sitzungsberichte der Preussischen Akademie d. Wissenschaften zu Berlin.

² Autor jätab siin arvestamata, et selle jõe kaldal asub ka küla *Pčëvo*.

-až-: *Ljubaž*, jõgi endises Kurski kubermangus; *Vydraž* ehk *Vydra*, Soži jõe haru Dnepri basseinis.

-ež-: *Čertež*, jõgi Černigovi kub.; *Ljutežec*, Dnepri haru Kiievi kub.; *Rubež*, Väina jõe haru Vitebski kub. ja *Rubeža*, Paša jõe haru Novgorodi kub.

-iž-: *Dobriž*, jõgi Gluchovi maakonnas, Černigovi kub.; *Chotovižka*, jõgi ja linn *Chotoviž* Mogilevi kub.; *Ljubižka*, jõgi Kašira maakonnas, Tuula kub.; *Rochovižka* ehk *Rochovljak*, jõgi Mogilevi kub.; *Veližka*, Väina haru Vitebski kub.

-ož-: *Suchožka*, väike jõgi Grodno kub.; *Mokrož* ehk *Mokryž*, Svapa jõe haru Kurski kub.

-už-: *Krivuža*, jõgi Kadnikovi maakonnas Vologda kub.

-yž-: *Vydryža* ehk *Vydra*, Soži haru Dnepri basseinis; *Mokryž* ehk *Mokrož*, Svapa haru Kurski kub.

Harvem esineb see suffiks konsonantide järgi ka kohanimesedes: *Ljubžino*, järv Lepel'i maakonnas Vitebski kub.; *Lobža*, Soži jõe haru Mogilevi kub.

Tähelepanelikumalt analüüsides Venemaa kohanimesid jääb meil mulje, et vaneimal ajastul ž on etendanud idaslaavlaste tuletissüsteemis kaugelt suuremat osa kui seda märkame nende slaavlaste praeguses elavas keeles. Ent lähimal kõigist eelmäinutud tüüpidest seisavad *Omovža*'le järgmised hüdronüümid: *Lju'ovža*, jõgi Oka basseinis Tuula kub., vt. *Белевская Библиофика* I (Moskva 1858) 496 ning veelgi suuremal määral *Lemovža*, Luuga (Lauka) jõe parem haru Jamburi (Jaama) ja Tsarskoje Selo maakondades. Juba 14. sajandist on see nimi *Lemouža* kujul tõestatud n.n. Vadja pjatiinas, vt. *Новгородские писц. книги* III (1886) 720, 722, 729, 733, 776; Semenovi sõnastikus *Словарь российской империи* III (1867) 95 leiame teisendina veel *Limovež* ja Stuckenberg, *Hydrographie d. russ. Reiches* I 341 annab *Limowsha* (= *Limovža*). Tähendame, et jõe suudmes asub ka samanimeline küla *Lemovža* (Novgorodi vanus katastriraamatuis *Lemovže ust'je*). Nii on siis kindel, et *Omovža* nimetuse lõplik selgitamine pole enne võimalik, kui on õige etümoloogiline seletus leitud ka sellele viimaksmainitud jõe nimele Luuga basseinis, kuid juba nüüd tunneme end peaaegu täiel määral õigustatud olevat arvestama slaavipärase tuletisega.

Suuri raskusi tekitab ometigi asjaolu, et slaavi ž-liste suffiksile indo-euroopa päritolu pole sugugi mitte kergesti läbinähtav. Algslaavis võivad nad tekkinud olla ühendeist *-g+i ehk mõni esivokaal, *-z+i ehk idaslaavlaste juures ka *-d+i > dz > ž. Kui selliseid tuletisi, mis sisaldavad ž, leiame sageli ka Valge-Vene aladel, võiksime mõelda ka balti keelte substraadile, kuid häälikulise side leidmine siin praeguste balti keeltega on äärmiselt raske. Kirde-Venes on selliste kohanimesede selgitamine vaevarikas seetõttu, et mitmed nimed, olenevalt läänemere-soome foneetika arengust, sisaldavad ž, mis asendab lms. s, näit. *Pudož*, mis arenenud tüvest *Puutoise*-, vt. Nissilä, Virittäjä 1943, 46 (Vasmeri seletus SBBA 1934, 404 < sm. *pudas*, gen. *putaan* »Flussarm» on hüljatav); ehk näit. *Peldoža*, *Peldožskoje*, järv < sm. *Peltoisenjärvi* ehk *Narovo*, *Narovož*, *Narovoža*, jõgi < sm. *Narvoinen*, *Narvoisenjoki* jne. Suurima ettevaatusega peame suhtuma neisse seletuskatseisse, kus lms. algupära

püütakse leida mõnes üksikus isoleeritud ž-lises kohanimes Kesk-Venemaal ja juures minnakse tagasi koguni algkeele piiridesse. Nii Vasmer SBBA 1934, 372 ja 1935, 525 leiab Klini maakonnas, Moskva kub., ainsa lms. nimena *Senež* < sm. *Säynäs* (järvi), mis on väga vähe usutav, kuna miski ei keela meid seda nime ühendamast jõenimega *Senežica*, Nevda haru Novogrudoki maakonnas, Minski kub. Kohanimede uurimine Põhja- ja Kesk-Venemaal kannatab praegu just selle all, et soomeugri rahvaste kohanimede uurimine on veel üsna algastmel. Ka rohkete ž-liste kohanimede mõistmiseks nendel maa-aladel ootame suurt abi just soomeugri keelte uurijailt. Teiseks väga kurvastavaks takistuseks Venemaa kohanimede uurijale on kasutatavate materjalide lünklikkus ja vigasus. Kahjuks ei ole senised uurijad küllalt tühjädavalt kasutanud sedagi materjali, mis Venemaal seni trükiti avaldatud, kuid hajali mitmesuguseis provintsi publikatsioonides. Selles ühenduses ehk huvitab see juubilari, kui märgime, et näit. Narva linna nimetuse puhul, mis vanus vene kroonikais esineb *Rugodiv*'i nime all ja mida Vasmer REW II 544 ühendab lms. mütolooilise nimega — sm. *Rukotivo* ja eesti *Rõugutaja* —, tuleb meele pidada, et sama etümoloogiat tuleks siis rakendada järve nimetusele *Rugodevo-Brustino* Novorževi maakonnas, Pihkva kub., vt. Škapskij, *Озера Псковской губернии* (Pihkva 1912) 90. Veelgi keerulisemaks teeb uurimistööd see üldiselt tuntud kalduvus võõrsilt pealetungivate rahvaste juures moonutada päriselanikkude nimesid oma keele iseloomule vastavalt. Klassilise näitena toome lugupeetud juubilari praeguse asukoha — Rootsi ülikooli-linna Lundi nimetuse, mis ühes vene keskaegses allikas Karjalast esineb *Ludovlja* kujul, vt. *Материалы по истории Карелии XII—XVI в.в.* (1941) 84. Võrreldatagu selles ühenduses jõenimetust *Ludomlja* (*Ludonka*), Kuchva haru Velikaja basseini Ostrovi maakonnas, Pihkva kub. On kõige tõenäolisem, et samasugune vaba ümberkujundamine venelaste suus on toimunud ka selle jõe nimetusega, mille kaldal asub juubilari enese vana ülikooli-linn Eestis.

Emajõgi et *Lund*

P. ARUMAA

La rivière *Emajõgi* en Esthonie est assez souvent mentionnée dans les chroniques vieux-russes sous le nom d'*Omovža* (plus rarement sous forme défigurée de *Maaviža*, *Oma'ž*). Quelques savants (Vasmer) seraient enclins à y voir le développement direct de l'original esthonien, avec tous les changements phonétiques caractérisant le slave commun ou le vieux-russe. D'autres slavistes par contre (tels que Sobolevskij, Kalima) supposent que le nom *Omovža* ne reflète que partiellement l'original esthonien et contient un suffixe slave. L'auteur de ce travail examine jusqu'à quel point -ž- est-il fréquent dans la dérivation des noms purement slaves des territoires de la Russie Centrale et du Sud-ouest, et il arrive à la conclusion que de tels cas se rencontrent même plus souvent dans la nomenclature russe que dans les noms communs contemporains. Il est cependant difficile de voir

un rapport quelconque entre les langues slaves et baltes qui aurait une affinité avec la dérivation slave contenant -ž-. Si l'étude des noms finno-ougriens de la Russie du Nord et de la Russie Centrale ne se trouve que dans son embryon, l'analyse des noms en -ž- dans ces territoires présente encore plus de difficulté. C'est pourquoi l'auteur se rapporte avec scepticisme aux tentatives en vue de démontrer l'existence du substratum du finnois de l'ouest dans la nomenclature de la Russie Centrale, comme p.ex. dans le nom du lac *Senež* < fin. *Säynäs(järvi)*, situé dans le district de Klin du gouvernement de Moscou. L'auteur est enclin à voir dans le nom d'*Omovža* une libre slavisation de l'original esthonien *Emajõgi*, de même que ce fut le cas pour la ville universitaire suédoise de *Lund*, qui dans les mémoires du moyen-âge concernant la Carélie, est présentée sous le nom de *Ludovlja*.